

ЕМИЛИЈА ЦРВЕНКОВСКА
Филолошки факултет "Блаже Конески"
1000 Скопје, Makedonia

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА
Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков"
Oddelenie za istorija na makedonskiot jazik
Бул. Крсте Мисирков, 1000 Скопје, Македонија

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОРБЕЛСКИОТ ТРИОД*

Во статијата се дава опис на ракописот со неговите основни карактеристики на сите рамништа. Станува збор за црковнословенски ракопис од македонска редакција, од втората половина на XIII век. Ракописот содржи 241 лист. Главниот дел е химнографски – делот на триодот, но содржи и делови од паримејникот, евангелието, делови од типикот, како и апокрифниот текст *Acta Pilati*. Според структурата на текстот станува збор за полн триод без поделба на посен и цветен дел.

Орбелскиот триод на сите рамништа покажува основни карактеристики на ракописите што припаѓаат кон македонската редакција на црковнословенскиот: употребува само њ, еровите се вокализираат з > о, њ > е, се употребуваат двата знака за назалите, ж и њ, а исто така и њж, ретки се примерите со деназализација, присутна е појавата на мешање на назалите, се чува палаталноста кај р, л и ч, по испаѓањето на еровите изразена е појавата на асимилација на консонантите.

На морфолошко рамниште се забележува загубата на непродуктивните деклинациски типови, за сметка на ширењето на другите. Се забележува преминување кон аналитички начин на изразување на падежните односи. Присутни се некои форми што покажуваат сличност со разговорниот јазик, на пр. личната замена тои за 3 л. едн., употреба на формите на -ме, но и на -ме за 1 л. мн. презент, карактеристичните форми си, е (од њити). Во ретки примери се чува двоината. Кај партиципите е присутна тенденција да се употребуваат како лични глаголски форми.

Во Орбелскиот триод постои разновидност на лексички форми, многу заемки, како и богатство од словенски синоними. Се среќаваат низа оригинални зборообразувачки решенија, особено разновидни се префиксираните форми на глаголите.

---

*Овој труд е произлезен од проектот "Орбелски триод" што се работеше од 2003-2006 год. на Филолошкиот факултет "Блаже Конески" во Скопје. Главен истражувач на проектот беше Емилија Црвенковска, а соработник-истражувач Лилјана Макаријоска.

На синтаксичко рамниште карактеристично е удвојувањето, се удвојуваат предлозите, присутна е и појавата на удвоен објект – карактеристична за балканските јазици. Во појавата на удвојување на одредени форми улога играл и ритмичкиот фактор кој е одлика на химнографијата.

Клучни зборови: *Орбелски триод, македонска редакција на црковно-словенскиот јазик*

Орбелскиот триод (Орб) е црковнословенски ракопис од македонска редакција од втората половина на XIII век. Се чува во збирката на Верковиќ во Државната публична библиотека во Санкт Петербург под сигнатура Fn I 102. Ракописот го добил своето име по селото Орбеле, Дебарско, каде што е најден. Селото Орбеле, денес во Албанија, порано претставувало голем црковен центар, веројатно со скрипториум. Меѓу првите, податоци за овој ракопис дава Лавров (1915: 120) којшто направил палеографски опис на буквите. Краток опис на ракописот е даден и кај Гранстрем (1953: 80), како и кај Десподова, Славева (1988: 180). Се претпоставува дека овој ракопис е настанат во Западна Македонија и дека го пишувал поп Петар кој на л. 168 оставил запис: *пловн пловче пиши грѣшни попе петре.*

Во поглед на палеографијата на ракописот се забележуваат заставки и иницијали во тератолошки стил. Ракописот е пишуван со ситно уставно кирилско писмо со по две колони на страница. Секоја колона има по 40-42 реда. Ракописот е доста обемен, има 241 лист. Форматот е 30,5 x 20 cm. Крајот на ракописот е загубен.

Според содржината Орбелскиот триод е доста интересен бидејќи покрај триодниот дел содржи паримии и делови од уставот, како и апокрифниот текст *Acta Pilati* (вззшоене и послание ѿ пилата в римз л. 189-190). Според структурата претставува полн триод, без делење на посен и цветен дел.

Во литературата со одделни проблеми поврзани со Орбелскиот триод или со опис на ракописот се занимавале Гранстрем (1953: 80); Десподова (1983: 24-26); Десподова, Славева (1988: 180, бр. 53); Карабинов (1910: VI); Кожухаров (2004); Лавров (1915: 120); Момина (1978, 1982), Мошин (1966: 53, бр. 49); Попов (1988); Рибарова (1993, 1999, 2005); Русек (1969, 1980, 1983, 1991); Славева (1972); Тотоманова (1991); Црвенковска (2002); Црвенковска, Макаријоска (2005). Материјалот од Орбелскиот триод е вклучен во корпусот ракописи што служат за изработка на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ОСОБЕНОСТИ.

Вокален систем. Во поглед на фонетско-фонолошките особености се забележува дека Орбелскиот триод е едноеров ракопис¹, го употребува само малиот ер, додека големиот ер се употребува само на крајот од редот или пред точка, а може да се сретне и кога се работи за преправена буква (Чешко, 1970: 291). Во слаба позиција еровите најчесто се губат, а во јака се вокализираат, и тоа *ь > е*, а *з > о*, што укажува на македонската провениенција на ракописот.

Вокализацијата на *з > о* се среќава во различни позиции: во коренот на зборот: дождь 116b14, золь 62b17, сонь 30c1, 66c29, 111d37, 182b16, 144c2, соньмище 101c12, ѿ сосцоу мѣтко тоуши 115b7, сосцоу 226b15; во предлог: ко мнѣ 148d31, со множ 194b16; во суфикс, најчесто во суфиксот -зкз: кротокъ 155c36, наутатокъ 10d7, послѣдокъ 175c24, пѣсокъ 182c8, сладокъ 77c40.

Вокализацијата на *ь во е* е регистрирана во коренот на зборот: вездѣ 149a7, дѣнница 20a30, праздѣньство 126d12, рѣвнителѣ 49a16, стеблие 109b5, в темници 42c24, въ темници 42c27, темныхъ 72c6, с темиѣницами 92c32, темиѣнициѣ 83a6, чѣстными 39d23, 207d15, 223b2; во суфикс: воговидецъ 12b19, вѣвнецъ 18a30, 157b5, 183c12, даролюбецъ 136b33, кладенецъ 114a6, 114b29, 184a5, коупецъ 112b7, мрътвецъ 148c25, пришлецъ 111a31, рабень 173d10, свѣтодавецъ 155b15, слѣпецъ 70c20, сыстрадалецъ 21a20, чрънечьскаа 144d32; и во граматичките наставки: в вранѣхъ 49a8, мръзостѣхъ 110b28, на пѣвѣсѣхъ 30b5, на пѣвѣсѣхъ 64d8.

Покрај тоа што се испуштаат, еровите во слаба позиција многу често се чуваат: вльплъць са въ плъть облькъ са ѡко свѣрьшена вогла 138c6, што одразува доследно спроведување на една правописна традиција. Чувањето на слабите ерови во поетски текст можело да биде наложено и од потребите на метриката, поради задржување на определен број на слогови (Јакобсон, 1963: 256).

Во однос на употребата на назалните вокали може да се констатира дека Орбелскиот триод ги чува двата назала (*ж* и *л*) и прејотираниот *ж* (односно *џ*), додека *л* не се среќава, што е одлика на повеќето македонски ракописи. Па, според тоа, може да се смета за тројусов ракопис. Покрај тоа што назалите добро се чуваат, има и примери со извршена деназализација.

Назалот од заден ред *ж* најчесто се деназализира во *л*: клѣба свѣѣ прихвѣрѣла есть 6b23, оувѣдѣ же адамы ева жена своа 49d27/Gn. Во овие примери може да се работи и за морфолошки процес, т.е. за преминот кон аналитизам и изедначување на одделни падежи. Во однос на замената на *ж* со *л* има упатувања и во поправките вршени во текстот, па така на неколку места се среќава *ж* поправено во *л*: рѣцѣ мои сквѣрннѣ и вѣстнѣ блжница (последното *л* е напишано врз *ж*) впиеть 164c34, выпрашѣши тебе лѣжа (под последното *л* се назира претходно напишано *ж*) свѣдѣтельствоваѣхъ 183a8. Во ракописот се вршени и поправки во обратен правец, односно *л* е преправено во *ж* во: немасыѣхъ са 7c19. На ваквата замена упатува и употребата на *ж* на местото на етимолошкото *л*: рече бо ѿомѣ аще не виждѣ не вѣроуѣ 215b16, моисеѡва рѣкѣ да звѣрит та 114b7, прѣзрѣхъ лазаревѣ исправлѣннѣа 135d1 (ова место во Шаф гласи: прѣзрѣхъ лазареѡва исправлѣннѣа). Во текстот многу ретко е присутна замена на *ж* со *оу*: вѣсннѣ са 196c21, тѣчнѣа горо 126b25 Орбѣ тѣчѣноснѣа Шаф.

Замена на *л* со *ж* регистрираме во примерот: ты на крстѣ всиѣхъ прѣложиѣ еси сонь 144c1. Ова веројатно сведочи за еден поширок изговор на *л*, меѓу *е* и *л* што може да укажува на Струшко (Видоески, 1983: 123). Можеби се работи за предлошката на ракописот или за писар од тој крај. Замена на *л* со *ѣ* има во формата болѣшимъ 105a2.

¹ Според Мошин (1986: 5; 1988: 86-87) губењето на палаталноста на согласките било остварено веќе во втората половина на X век и како резултат на тоа се појавиле едноерови ракописи, а кај двоеровите има појава на постојано мешање на тврдите и меките ерови.

цѣливаж 76d5, цѣлюемь 87d18. И зад р и л редовно се употребува ђ: грѣшница 163b7, грѣховное 99c5, крѣпость 82a3, прѣложишж 214d15, чрѣслъ 99d19, наслѣдници 137d1, велѣние 214d14, възлѣи 99d16, въ болѣзньехъ 10b29.

Можеме да заклучиме дека Орбелскиот триод покажува особености на вокалниот систем што се присутни во македонските црковнословенски текстови: вокализација на еровите по познатиот принцип, конзервативност во однос на чувањето на назалите, како и појава на мешање на назалите во извесни позиции.

Консонантски систем. Во врска со употребата на епентетското л', може да се констатира дека во Орбелскиот триод е одразена состојба на расколебана норма, што значи дека покрај тоа што се чува: избавлени 178d31, избавлѣши 196b11, каплѣми крѣвными 63a34, люблѣше 146c17, 170b37, раславленж 222c26, има и случаи на губење: виолевмѣнииъ 144d7, диваши са 193d9, на зѣми 195b24, всеж зѣма 152c11, зѣмѣ 154d1, ѡзловенымь 60d36, раславенаго 183b19. Ова е обична ситуација и во други македонски црковнословенски текстови.

Се забележува чување на мекоста на консонантите за што е показател ю што редовно се употребува зад л, ч и р: благодѣтелю 94d42, изблюжѣти адама 82a16, любви его 31a15, зри имѣнию любителѣ 174b11, злю рѣвнителъ 164b32, сребролюбвию 164c8, но и ѡзловина 23d7. Последниов пример укажува на почеток на губење на палаталноста кај посочените консонанти. Слична ситуација има и зад р: мою 67c31, 182c7, 220b10, и редовно зад ч: врачую 83b31, нечуевства 137d11, чюдеси 146c6, чюдеси 94c9, чюдо 10b10. За чувањето на палаталноста кај ч во овој ракопис стана збор и во врска со немешањето на назалите токму зад овој консонант. Зад ц редовно се чува ђ: цѣловажше 82b40, цѣлѣемь 57d17, цѣлоуѣше 93a21, цѣлюемь 87d18.

Во однос на консонантските групи се изразени извесни промени. Има чување на групата -ст- во: жалостно 196d15, 216c13, течение постное 135a3. Се чува групата -здр-: раздравъ 99c5. Често се среќава алтернација на старото сц со ст, што е постара појава²: въ пѣчина житѣистѣи 219a21, житѣистѣмь 99d4, кедрѣсти 91d22, персѣистѣи 45d23, на синѣистѣи горѣ 10b10, 57b11, 72c32. Групата -шл- во примерот непомышлѣеши 173a6 е одраз на старото јотување на групата сл.

Асимилација (едначење) по звучност, до која дошло по испаѓањето на еровите, најчесто се врши во формата вторъ: фторыж недѣла 48a1, фторы дѣнь 141a27, въ фторѣмь чѣсѣъ 155d32, фторжа же егж 158b28, и з преминува во с пред п: бес правды 154c20, 182d36. Едначење по звучност има и во формата трици: ѿ връжѣши во са мене трици 182b36. Озвучување на консонантите по испаѓањето на слабите ерови е регистрирано во вездѣ 149a8 и во гдѣ 157a32.

Во однос на адаптацијата на грчките зборови одбележуваме само некои покарактеристични форми: ѱ се чува во аримѣѣи 196c14, въ виолиж 143b11, ѱома 213b36; х се заменува со консонантската група кс: алекѣъ 25c20; у се чува: усѣлѣомьскы 63b34 или се заменува со консонантска група пс: сампсонъ 13a1,

² Угринова-Скаловска (1979: 52) забележува дека уште во старословенскиот групите сѣѣ и сѣи се употребуваат наспоредно со стѣ, сти (со дисимилиација).

сампсоновъ 114d25; b поретко се предава и со в: бавила 19d15, венидикте 19d18, групата пт се дисимилира во фт: скифторъ 46a28, 92b8 и скифтри 46aб; u се заменува најчесто со оу: измврнож та христѹе плащаницеж шевитъ 196c16.

МОРФОЛОШКИ ОСОБЕНОСТИ.

При разгледувањето на морфолошките особености на Орбелскиот триод за нас претставува интерес само отклонувањето од старословенската норма. Поради тоа, она што е составен дел од старословенската норма се регистрира само во одредена мера, колку да го покаже присуството на старите форми.

Именки. Кај именките е изразена појавата на мешање на основите. Ова е стара појава регистрирана уште во старословенските ракописи (Угринова-Скаловска, 1987: 64). Наставките од -ѹ- основите се наметнале кај некои форми од -о- основите: петрови 57b26, прѣкланѣть петрови рабьскы своя выж 182a4, пилатови прѣддаты 165c33, истото се забележува и кај именките од -jo- основите: послѣдовавшѣ ѹчителѣви 165d32, тепло выпиаше петръ зѣждителѣви 182c20, недѣжнымъ врачѣве здравимъ хранителе 108a25, неможажъ врачѣве ицѣлвити 179c34, а вакви примери се забележуваат и кај именките од -ї- основа: шгневи прѣддашъ са 142c33. Постојат и примери на чување на соодветните наставки кај -ѹ- основите: пришѣдшаго изъ вокоу дѣвѣиу 39c10, и възвѣстишъ мирови 217b8. Во примерот въ градѣхъ и в своихъ домовѣхъ именката градъ добила наставка за лок. мн. со проширување со слог -ок- од -ѹ- основа, веројатно под влијание на следната именка, а пак таа именка исто има форма што укажува на вкрстување на -ѹ- и на -о- основа. Слична ситуација има и во формата: въсѣхъ часѣхъ 170cб којашто покажува вкрстување на -о- и -ѹ- основа, па место часѣхъ лок. мн. е направен со наставката -ѣхъ, карактеристична за -о- основите, но претходно именката е проширена за слогот -ок-, проширување карактеристично за повеќето коси падежи кај -ѹ- основите.

Во врска со употребата на одделни падежи треба да се каже дека посесивноста повеќе се искажува со датив отколку со генитив. Конструкциите со посесивен приименски датив се поархаични. Присуството на посесивен датив е една од најизразитите карактеристики на старословенскиот јазик и токму таа се покажала како особено цврста на јужнословенска основа. Примерите со посесивен датив се многубројни: за спѣсение мироу 89b38, скровище мироу 55c2, днес спѣсение мироу 211c27, шцѣщение мироу 10c2, дрѣво спѣсению 80d25, на чалникъ животоу 79c4, врѣма наста покаланию 10a7, врѣма естъ покаланию 9a4.

Не се изоставени ни примерите со посесивен генитив: мнѣоу срѣднѣи истоуниче 156b17, въ врѣма въ здръжаниа 47a28, врѣма живота моего 112d22. Како што покажува последниов пример, најчесто посесивниот генитив е условен со присуство на определба кон името на поседувачот, а конструкциите со посесивен генитив најчесто се трокомпонентни.

Кај именките се забележува тенденција за премин кон аналитизам и сведување кон една падежна форма. Доста често е изедначувањето на акузатив со номинатив: благоу словите всѣкъ дождъ и роса 116b14, клатва себѣ пришѣрѣла естъ 6b24, кротость во жниа юда измѣни златомъ 164c5, оувѣдѣ же адама ева жена своя

49d27/Gn, може да се употреби и акузативна форма место номинативна: *ѡко ни чѡтоже размышлѣше ѡмѡж* 214d33 Орб] *ѡко ни во чѡтоже размышлѣше ѡма* Заг, *рече во ѡмѡж аще не виждѡже не вѣроуѡж* 215b16 Орб] *рече во ѡма аще не виждѡже не имѡже вѣри* Заг, *монсѡва рѡжѡ да вѣритѡ тѡ* 11467, каде што може да се работи за чисто фонетски фактор на неразликување на ж и а. Може да се изедначува и акузатив со локатив: *лазарѡ въ гробѡ дводноуѡетѡ днес* 142b13.

Придавки. Кај придавките сложената заменска промена се среќава на повеќе места во ракописот и тоа со контрахирани форми: *ѡстѡжити горкаго грѣха* 33a16, *о божиѡ ѡ любезна ѡ сладкаго ти гласа* 211c7, *тебе неизреѡенаго и прѣбожствѣнаго ѡ безъвѣществѣнаго въснѡвѡши* 43d31. Присуството на неконтрахираните форми на сложената промена на придавките е значително помало: *богѡнебѣстнаѡ* 17d13, *вогородѡице чѡстѡтаѡ* 10c6.

Во Орбелскиот триод компаративот се уште се изразува синтетички: *азѡ ѡже мѡни* 158b20, *старѡи быти* 158b20, *чѡстѡиши херѡвѡимѡ и славѡиши нерасѡдно серафѡимѡ* 182d22 и од суплетивни основи: *то ѡнѣ бы да бы зде не былѡ* 151c32, *ѡне ти би было да бы не родилѡ са* 165b3. Во употреба е и суперлативот: *всѣхѡ чѡстѡишѡ* 70c36.

Заменки. Личната замена за 1 л. едн. има форма *азѡ: възрѣти на неѡво ѡчѡма* не смѣѡ азѡ господѡи 83c30, *азѡ не разоумѣхѡ* 7b33. Од косите падежи на личната замена за 3 л. се употребува формата тогo место егo во функција на лична замена за 3 л.: *чѡто ми хоѡете дати и азѡ вамѡ прѣдамѡ тогo* 170b1, *тогo цѣлюѡмѡ вѣрни* 87d18, *спидѣте са вси тогo с радостѡи срѣсти* 144d7. Треба да се одбележи и формата тогo од заменката тѡ: *въ тои чѡс* 179d37, *ѡко тои нанѡсе рѣчѡ* 181b24, *възидѡ тои дарѡлѡвецѡ* 236b33, којашто укажува на поврзаност на ракописот со македонската јазична територија. Формата тогo од показната замена тѡ е засведочена и во други ракописи од македонска редакција: Болоњски псалтир (Шчепкин, 1906: 103), Радомирово евангелие (Угринова-Скаловска, Рибарова, 1988: 50), Радомиров псалтир (Макаријоска, 1997: 74) и други.

Глаголи. Во 3 л. едн. презент се чува наставката -тѡ: *ѡгрѣетѡ* 30c32, *створитѡ* 30d27, *христѡ ѡмрѣетѡ и ѡживетѡ* 173d5, *паидѣтѡ на тѡ доуѡхѡ* 125a28 Орб] *паидѡ Заг*, *паидѡ Хлуд*, *клатѡ исѡезнетѡ* 125b6 Орб] *исѡеже Хлуд*. Покрај ваквата ситуација се среќаваат и примери на изоставување на наставката: *не ѡстраши са* 157c24 Орб] *не ѡстрашитѡ Хлуд*.

Во 1 л. мн. презент обична е наставката -мѡ, но наместа, ретко, се среќава и употреба на наставката -ме: *имамѡ* 8a24, *ѡсмѡ* 179b6 што е уште една потврда за македонскиот произлез на ракописот. Наставката -ме во 1 л. мн. презент се среќава и во други ракописи од македонска провениенција како што се Болоњскиот псалтир (Шчепкин, 1906: 226), Охридскиот апостол, Битолскиот триод, Кичевскиот октоих (Поп-Атанасов, 1978: 73), Радомировиот псалтир (Макаријоска, 1997: 86), Загребскиот триод (Црвенковска, 1999: 42), Струмичкиот апостол (Рибарова, 1986: 75), Врачанско евангелие. Оваа наставка се смета за особеност на живиот народен говор (Шчепкин, 1906: 226; Куљбакин 1907: CXIV). Ретко се среќава и наставката -мы: *имамы* 106c41 којашто се третира како влијание од формата на личната замена за 1 л. мн. (Угринова-Скаловска, 1985: 89).

Глаголот *бзѣти* е присутен во некои понови форми карактеристични за говорниот јазик, за 2 л. едн. *сы: нѣ ты блѣгъ сы* 10c37, *члѣвѣкъ сы* 148b22 Орбл *члѣвѣкъ еси* Заг, за 3 л. едн. *е: сьѣна како е моцно родити* 125b34 Орбл *сьѣна како есть родити моцно* Шаф, за 1 л. мн. *есме* 179b6.

Во однос на простите минати времиња аорист има наставка *-шж* за 3 л. мн.: *горы ѡжасошж са* 22c12, *встрепеташж* 22c13, *створишж* 180b35, *подвизашж са* 187d27 Орбл *подвизахж са* Хлуд, *швидошж ма* 183a5, *възложишж на главѣ мож* 183c12, додека во имперфект во 3 л. мн. се чува наставката *-хж*, а притоа најчесто формите се контрахирани: *шклеветахж* 179d15, *имахж* 179d22, *имѣхж* 179d31.

Двоина. Во ограничен број случаи се чува двоината кај различни зборовни групи: *марѡа и маѡриа спѡсоу глаголастѣ* 152a29, *честъ своима даровати члдома* 58b6, *сестра ею плауетѣ са* 141a29, *плачущима сестрама лѡзарѣвома* 139d33, *-бѣ колѣнма издрѡуаѣвома неисповѣдавшима имени моего* 181c20.

Партиципи. Кај партиципите се забележува тенденција тие сѣ повеќе да се употребуваат наместо лични глаголски форми. Обично во тие ситуации се поврзани со сврзникот *и: дрѡгъ дрѡгоу покорше са и дрѡгъ дрѡгѡ нозѣ шмываѡше* 168d11, *аѡгѣла ѡзрѣвша свѣтлож шдежеж на камени сѣдаѡа и въпиѡа к нимъ* 216c29, *шбразы покрываѡше въпиѡа к нимъ* 216c29, *шбразы покрываѡше въпиѡше и глаголаше* 172b20. Постаро образување на партиципот има во: *како не ѡстраши са смръѡтъ како не ѡстраши са адъ ѡсрѣтъ та* 157c24.

Лексички особености.

Преку лексичките истражувања во текстовите се утврдуваат бројните варијанти кои некогаш територијално или временски се разграничувале, но подоцна се вклопувале во јазичниот систем образувајќи богати синонимни низи. На лексички план се посебно интересни преосмислувањата на одредени лексеми, што најчесто се должи на семантичко заемање од територијално блиските несловенски јазици.

Грцизми. Грцизмите претставуваат составен дел на лексиката на црковнословенските ракописи. Се забележува дека тие се присутни, пред сѣ, во сферата на црковната терминологија, а опфаќаат и голем дел од апстрактната лексика. Заменувањето на грчката со словенска лексика одело постапно, што значи дека во ракописите егзистираат истовремено и позајмената и преведената форма. Може да се забележи дека дел од грцизмите се наоѓаат во паралелна употреба со словенскиот еквивалент, а понекогаш и со неколку словенски еквиваленти. Тоа, пак, укажува на богатата синонимија што се среќава во текстот. Така, во одредени случаи се среќаваат повеќечлени синонимни низи:

катапетазма – завѣса – заѡна – опона (*καταπέτασμα*³): *црѡжѡвѡна катапетазма* 177a22, *покрај овој грцизам се среќаваат и три словенски синонима: црѡжѡвѡна завѣса* 191c12, *заѡна црѡжѡвѡна* 176d21, *заѡна* 177b21, *шпона* 229d26. Лексемите *завѣса* и *заѡна* не се регистрирани во канонските ракописи.

³ Грчките форми во текстот се дадени нормализирано според речничката форма, а не според формата во контекстот.

телонз – мытарь – мытоємць (τελώνης) претставува низа од три синонима. Формата телонз којашто не му е својствена на старословенскиот канон, се наоѓа во сите најстари триоди, па оттаму може да се заклучи (Русек, 1966: 491) дека му припаѓала на првобитниот превод на триодот: φελονοу и φарисею Заб, φελονъ Зс20, телонъ 6d27. Оваа лексема не е регистрирана ниту во Индексот. Многу почесто е во употреба формата мытарь, според Хабургаев (1986: 113) германска заемка: мытарь Зс7, мытарь 83с32, с мытаремъ 82d38, мытарѣ 88с3, а поретко се среќава изведената од претходнава мытоємць: мытоємца же спѡсе и φарисея 4с15.

впостась⁴ – лице – сѣшество – естество – вещь – вещьство – своиство – сзставз (ὕποστασις, οὐσία, πρόσωπον, ἄλλος) се среќава кога се зборува за светата Троица, за тројната природа на Бога: въ трехъ впостасехъ 81с13 (τρεῖς ὑποστάσεις), въ три лица впостаси пож вѡжъсѣтво 82a33Орбл̄ едина въ ·Г· впостаси пож вѡжъсѣтво Заг; лице: въ три лица 82a38; сѣшество: естѣсѣтво пауче сѣшества 82b25Орбл̄ естѣсѣтво пауче естѣсѣство Заг; естество: въ естѣсѣтвѣ едином та исповѣдажше 39a30; вещь: безъвеществѣнаго сѣше 56с15 (τοῦ ἄλλου), приде въспитѣнъ въ велицѣи вещи 157b18Орбл̄ приде въспитѣнъ въ велицѣ сѣшестѣ Заг, своиство: своиство 54d23, оваа форма се среќава само во Орб; сзставз: въ трехъ сзставѣхъ поема 111b26Орбл̄ въ три лица хвалима Заг.

Од двојните синонимни низи на грчки наспрема словенски збор се среќаваат следниве:

ароматз – конѣ (ἀρωμα), последнава форма е карактеристична за спомениците од преславскиот круг: миро носѣще жены придеъ завтра еже пауче вѣхъ ароматы хотѣще 206с28, ароматы блаꝗгожъханьнѣ вона носѣще 209a3, миро съ ароматы носѣще 216с12.

кыкоть – ковчѣегъ (κιβωτός): кыкоть 45b36, вѣдѣдѣвше! кыкоть ꙗкоспожде 122a26; ковчѣеже жизни 113b24, носимъ вѣше ковчѣегъ на колесници 115с12, свѣтѣмъ ковчѣзѣ 124с22.

лабанда – свѣща (φῶς, λαμπάς): съ лабандами и с темиѣнициами 92с31, веројатно оваа форма, лабанда место вообичаеното лампада, ламзбада е навлезена преку народниот говор со извртен изговор (метатеза); свѣща: дрѣво носѣщѣ ерею и днаконѣ сѣщѣ напреде съ свѣщѣж и темиѣницѣж 83a4.

лѣща (лъща) – копие (λόγχη): лѣщеж прободшомѣ ребра его 105b30; копие: копиемъ ребра прободшж 11d21, въ твоа ребра вънизит са копие 154с15.

олѣи – масло (ἔλαιον): олѣи 14b16, 100d1, възлѣи на мож ѣзвы олѣи свои 100с18; масло: масломъ блаꝗгочестѣна помажи ма 24с28, приложи ми масло и вино 116с28, ѣмы вариво безъ масла 172b29.

порзѣвра – багрѣвница (порфіура): порфирѣж ѡмнѣж 46a29, цѣсарьскыиъ саномъ и вѣнцемъ и порфирож шельчѣень 112с8, лъжнокъ порфирож шелацит са 178a21; багрѣвница:

⁴ Бичков (1991: 49) укажува на тоа дека во IV в. се водела остра борба против мешањето на поимите οὐσία (суштина) и ὑπόστασις (ипостас, лице) кои до IV в. значеле едно исто (во латинскиот јазик постои еден термин за обата поими - substantia).

въ багрѣниѣ шелацит са 92с18, багрѣниѣ самодръжноѣ бо҃готканноѣ урѣвлениѣ ислѣниа украшена еси 136b19. Не го регистриравме присуството на лексемата прапрѣдз.

Во Орбелскиот триод се среќаваат низа непеведени грцизми, без својата словенска паралела како: архистратигъ, днаконъ, днакъ, едемъ, игѣменъ, иерен, кедръ, келиа, киръ, кринъ, коустодиа, квпарисъ, литиа, метаниа мзнихъ, моусики, олокавзтось, олзтаръ, орзганъ, оцть, параклитикъ, скиптръ, тьмианъ, трапеза. Овие грцизми се карактеристични и за другите црковнословенски текстови.

Голем дел од грцизмите во црковнословенските текстови се термини поврзани со црковната богослужба, односно литургиски грцизми (Пентковскаја 2004: 238). Овие литургиски грцизми се присутни најчесто во деловите од уставот: антифонъ, аподипно, ектениа, епакон, ирмосъ, катизма, литоургиа, октоихъ, прокимень, псалмъ, стихологисати, триодъ и сл.

Во ракописот се среќаваат и извесен број протобугарски заемки (сп. Љвов, 1973) како бисъръ: свѣтли бисерие 19b34, во҃жствъны бисеръ 126d7; воларъ: истазани вѣдѣть цѣсарие и волѣре 16с22, съ вѣми волѣри своими 181a28; капище: самое капище выхъ 113a9; ковъуегъ: ковъеже жизни 113b24, ѣкоже носимъ бѣше ковъуегъ на колесници 115с12; коумиръ: ѡ коуше поставльши страсть ѣкоже коумиръ 115d15, печаты: печатми шезана 148с22, из гроба вѣставъ ѣви са печатми шезанѣ рѣцѣ 151a24, печаты гробныхъ 216d36, и формата изведена од оваа лексема: и по рождѣствѣ мѣдростиѣ запечѣтлѣниѣ въ вѣкы 138с2; санъ: цѣсарьскимъ саномъ и вѣнцемъ и порфиромъ шельуень 112с7; соуе, взоуе: что взоуе матем са 111d39, но покрај ова се употребува и словенски синоним безоума ѡмѣтаете са 225a17; урьтогъ (ὄραμος): въ урьтогъ жениха христа 9d4, в нежесны урьтогъ 83d17. За протобугаризми се сметаат и образувањата со суфикс -уни од типот крѣмзѣуни: ѣко петрови ми простри крѣмѣ добры 57b27; кзнигѣуни: съ книгоунами 183a1.

Архаична лексика. Во архаичниот слој ја изделуваме онаа лексика што го поврзува Орбелскиот триод со лексиката на канонските ракописи или со онаа на ракописите од Охридската книжевна школа. Тука спаѓаат следниве лексеми:

взла според Цејтлин (1977:49) претставува охридизам прѣклонше выхъ своѣ тебе ради 108b6; влзати са (κλυδωνίζεσθαι): често се употребува во македонските текстови, а во бугарските стои формата погрѣжати (Љвов, 1959: 494): пристанище намъ вѣди влзшимъ 126d26, а оваа лексема е присутна и во повеќе октоиси од македонско потекло (Поп-Атанасов, 2000: 138), гжзливъ (μογιλάλος) според Љвов (1959: 501) спаѓа во првичната лексика: и жзыкъ мон влзни ѣкоже дрѣвле гжгнѣв нѣмѣ и глѣхоу 104с27; женихъ (νυμφίος), е карактеристична лексема за глаголските ракописи, ја има во Асеманово, Зографско, Мариинско евангелие и во синајските ракописи (Љвов, 1966: 103): въ урьтогъ жениха христа 9d4, женихъ 30с5, 34d11, 159b17; кззнь (τέχνη): и повѣдимъ сѣпротивныхъ дѣмонскихъ кззны 72b11, дѣмонскихъ кззны 94b13, овој збор се среќава и во глаголските ракописи; лобзати (φιλεῖν) е регистрирано во Струмичкиот и Михановиќевиот октоих (Поп-Атанасов, 2000: 138): шеловизаемъ любвиж 91с28, лобзаше правдож невидимож 162b36, шеловза 165d14; пастыръ (ποιμήν): пастырѣ 12с30, шѣл пастырю 76с34, пастыремъ 20d13, 157с33; печаль (στενοχωρία): печаль 62b17, 172b10, урьтогъ: урьтогъ затвори са 112d17; шюи: шюи 161d5.

Поновата лексика. Во Орбелскиот триод е присутен еден слој од поновата лексика заедничка со лексиката на преславскиот центар. Најчесто се работи за лексика заедничка со онаа на Супрасалскиот зборник, како и со поновите преславски ракописи. Тука спаѓаат сложенките со прв дел единско: **единоименитъ:** **единоименити стлпы** 21b11, **единомъдровати:** **единомъдроуѣще** 9a5, **единонаѹалие:** **единонаѹалие** 145c9, **единонаѹальнъ:** **ѡгоѹь единонаѹальень** 72b37, **единосѣшество:** **единосѣшество** 229d7, **единоѹадынъ:** **сѣрне единоѹады** 70d40, **единоѹадна сѣрна** 122c20, **единоѹадаго сѣрна** 167d37.

Во понова лексика спаѓаат и **заоушити**, **заоушение** (*ἀπίζειν) овој глагол е присутен и во Супр: **вренѡж рѡкож заѡшенъ бы** 17b26, **заѡшает са вренож рѡкож** 92c20, **прижъ заѡшение дланниа раба своего** 167d20; **злзѹь (жльѹь):** **жльѹь вѣкѡси христѹе** 77c41, **за дрѣвное христѹе вѣкѡшение сладко брашно ты вѣкоуси жльѹь** 195b7; **калз (πηλός):** **доуѡхъ ѡкалѣхъ** 122c22; **небрѣши (οὐ μέλειν, καταφρονεῖν):** **небрѣше** 59c6, **царѹюѡшаго/небрѣгошж** 168/169, **небрѣгома мнѡши ѡко мрѡтъвѣца** 158a34; **прижитие (τεκνογονία):** **ѹюдо прижитиѡ ти** 57d1, **прижитие твое христѹа ѡгога** 63c36; **сѣборз (συνέδριον, συναγωγή):** **сѣоръ лѣкавы** 156a9, **лѣкавое сѣориѣ** 164d17, **покрај преславизмот сѣборз**, **потврден е и охридизмот сѣрзмиѣ:** **сѣвери са лѣкавнаѡ сѣрмиѣ** 156a29, каде што сѣрмиѡца е синоним на сѣрмиѣ.

Се забележува присуство на низа лексички варијанти, под што се подразбираат две или повеќе лексеми исти или блиски по значење кои заемно се заменуваат во различни преписи на еден текст на паралелни места од текстот (Жуковскаја, 1976: 88). Лексичките варијанти можат да се сретнат и во рамките на еден ист ракопис и тие претставуваат синоними. Употребата на лексичките варијанти во рамките на еден текст го покажува преминот од варијантност кон синонимија, т.е. рамнозначна употреба на лексемите во рамките на еден ист систем. Таквите примери се бројни:

враѹь – исцѣлитель (ἑατρός): **недѣжнѡмъ враѹеве** 108a25, **ѡко хѣдогъ враѹь ицѣли** 100d2, **враѹевати са** 60d37, **доуѡшамъ ицѣлителю** 103a27, **вселенѣи цѣлители** 73c32; **вѣсь мирз – мирз (κόσμος),** од кои првата се смета за архаична во однос на поновата **мирз – вѣ весь миръ** 4d8, **за весь миръ** 13a33, **всемѡ мироѹ миръ просите** 59c13, **сѣѣтъ мироѹ** 56d6, **днес спасение мироѹ** 211c27, **и миръ мироуи** 177b37; **доблестъ – добродѣтѣль (ἀρετή, γενναῖον):** **и тѣхъ доблести дивно смотрѣше поревнѡимъ ихъ** 20b34, **добродѣтѣлемъ тѣхъ доблести доуѡше** 114d42; **животз – жизнь (ζωή):** **избавителие живота наѡшего** 9b29, **животъ** 71d29, 77a27, **и животъ и жизнь** 79c8, **жизнь** 8b22, 77d30; **жртѣва – трѣва:** **на жртѣв сѣрноѹ** 34b2, **жртѣва непороѹна** 109b8; **форма трѣва**, којашто се среќава во Супр, е присутна само преку изведената форма **трѣвиѣ** за којашто има само една потврда: **скроушите трѣвиѣ** 117a5; **искони – испрѣва:** **призѣвѡвъ искони спѡксѡе** 101a26, **искони христѹе ѡкоже** 152a22; **повѣдишж лѣкавѣствѡиѡ испрѣва злаго врага** 32d14, **испрѣва тѣмъ лѣжж нагъ** 110a2; **кладаѣь – источѹникз (πηγῆ):** **кладенець** 114a6, **ископа сѣѣтѣ кладенець скроушенъ** 184a5; **источѹникз живота** 80b11, **источѹникъ животоѹ** 84b25; **область – власть (™χοῦς...α):** **ѡвластѡиѡ моеж** 69d30; **власты** 72c6; **одежда – одѣяние (σενδιμα):** **раздрахъ нѣмѡнѣ ѡдеждаж прѣвѣжж** 110a1, **облѣкох са в раздражж ѡдеждаж** 110a5; **вѣ ѡдѣяние славы твоеж** 161c33; **дѣвръ – врата:** **дѣри затвори** 60c29, **дѣверъ нѣѣѡѣснѡ** 100b8; **прѣдъ враты** 129d22, **прѣдъ враты твоими** 109c6.

Во деловите од црковниот устав се употребува специфична лексика. Покрај литургиските термини, се забележува дека во овој дел што не подлежи

на строгите црковни канони полесно навлегува народната лексика од говорот на препишувачите, па лексемите како *юхо*, *сланитковъ*, *слива*, *кроуша*, *вариво*, претставуваат *haxax legomenon*: и испиатъ *юхо сланитково* с *пипрѣмъ* и с *медомъ смѣсивше* 25b22, аще ли бѣдѣтъ *сливы соушени* или *кроушѣ да имъ дадатъ* 25b24, *ямы вариво безъ масла* 172b29.

Зборообразувачки особености. Во старословенскиот јазик образувањето на зборовите се вршело со афикси, односно со суфикси и со префикси (Вечерка, 1984: 207). Суфиксите и префиксите се носители на морфолошко значење, а освен тоа тие се носители и на одредена семантика.

Во понатамошниот текст ги izdelуваме само оние примери што не се регистрирани во канонските, ниту во групата црковнословенски библиски текстови од македонска редакција обработени во Индексот.

Кај **именките од машки род** како особено продуктивни суфикси се јавуваат *-(ъ)никъ/-(ю)никъ*, сите со значење на лице, но со различни семантички интерпретации: вршител на дејство (*nomina agentis*), главно оние што се изведени од глаголи, како и именки што означуваат носители на одредени својства (*nomina attributiva*). Има некои единствени форми изведени со овој суфикс: *богоповѣдъникъ*: *богоповѣдници апкоустоли господни* 141d15; *взъбранъникъ*: *противнымъ взбранникъ* 94d5; *извѣстъникъ* има само една потврда: *ученикъ* и *извѣстникъ* 165d30; *испытъникъ* има само една потврда: *испытникъ истинѣ* и *тайнымъ вѣдець* 97b12; *клатвъникъ*: *всѣмъ непослушавшимъ ни клатвъникомъ сѣщи* 161b30; *оубиѣникъ*: *оубиѣники* 54b18; *огнеоръжъникъ*: *илиа огнеоръжъникъ* 12b20; *свѣтонаставъникъ*: *свѣтонаставниче* 59d36; *сѣбесѣдъникъ*: *сѣбесѣдникъ* 25b5; *сзобѣдъникъ*: и *сѣбѣдника* *сѣтла покажи* 161c34; *сзродъникъ*: *зѣавы из мртвыхъ сродника* има 151a19. Со истиот суфикс се образуваат и *nomina impersonalia*, па тука ја izdelуваме формата *подзѣръмъникъ* со само една потврда: *привести подзѣръмъникъ всѣдѣжѣомъ на шѣлакы* 145a20, а во Мкд се јавува само придавката *подзѣръмъниче*.

Во продуктивните суфикси кај именките од машки род спаѓа и суфиксот *-(и)тель*. Во семантиката на именките со овој суфикс е вградена категоријата на одушевеност, односно сите претставуваат *nomina personalia*: *всѣдатель*: *тебе всѣдателью* 100c11; *кръзмитель*: *плаващимъ къзмитель* 83b27; *лобззатель*: *лобззатель* и *прѣдатель* 182a17; *любитель*: *любителие* 46a35; *насладитель*: *насладителю доушамъ* 217d31; *податель*: *подательѣ животѣ* 167c13; *прогонитель*: *прогонителѣ бѣсомъ* 80c10; *разоритель*: *разорителю* 11d36; *растоуитель*: *мѣдрости растоуителю* 115d5; *садитель*: *садителѣ* 100d10.

Како што може да се забележи, овој суфикс е високопродуктивен во триодите. Суфиксот *-тель* е едно од зборообразувачките средства што го карактеризираат Климентовото творештво (Конески, 1965: 180), па неговото изразено присуство во триодите може да е во врска со Климентовиот придонес во преведувањето на оваа богослужбена книга. Застапеноста на именките со овој суфикс во македонските црковнословенски текстови укажува на значително зголемена продуктивност на суфиксот *-тель* во однос на ракописите од старословенскиот канон, а продуктивноста на сложенките со овој суфикс се зголемила во текот на XIV век (Макаријоска, 2002: 247).

Во продуктивните суфикси кај именките од машки род спаѓа и суфиксот -џь. Во оваа група влегуваат именки што имаат значење на вршител на дејство или носител на својство, а како карактеристични ги одбележуваме: вѣдџь: избавителю мои вѣдѹе 112a17; плзтоносьџь: єдинь ѿ троицѣ плзтоносеџь 94b26, нагь входить плзтоносеџь 102a38; празднолюбџь: празнолюбѣи 40c16; стрѣльџь: стрѣлца 12d29; сзмыслодавџь: смыслодавѹе господи 24a22. Се забележува дека во овој тип изведувања има голем број сложенки.

Именки од женски род. Кај овие именки како особено продуктивен се јавува суфиксот -ица (-џница) со кој најчесто се именуваат лица од женски пол (nomina feminativa). Овие именки се, пред сè, изведени од именки од машки род. Ги izdelуваме оригиналните решенија со овој суфикс:

благовѣстџница: жєныблѣговѣстџницѣ бышѣ 207a28, ѿ видѣниѣ жєныблѣговѣстџницѣ 212a5; богоносица: богоносица 21c32; наѹальница: прѣсвѣтла наѹалнице 26d22; провззѣвѣстџница (во Бон и во Пог постои глагол провззѣвѣшати): провззѣвѣстџница 211b15; росодавица: росодавицѣ въобрази пещь шбразомь 122a1; єдиница: нераздѣлна єдиница єсмь лица раздѣлѣемь 114c26.

Кај именките од **среден род** се јавуваат неколку продуктивни суфукси. Еден од попродуктивните е суфиксот -ице. Постојат низа оригинални образувања со овој суфикс: вѣмѣстилице: пространное вѣмѣстилице 95a7, вожие вѣмѣстилице 20d20; игралнице: вѣсомь вѣхь игралнице 119a10; обитѣлице со само една потврда: шбитѣлице 35c27; оцѣстилице: оцѣстилице быст 42b3, всемѣ мирѣ оцѣстилице 125c36; погривалице: мрѣтво погривалице 136a33; ровице: в ровици скрѣвеннѣ 116c1; сзбрѣтице: сзбрѣтице ма свѣѣци 145d1.

Кај именките со апстрактно значење како продуктивни се јавуваат образувањата со суфикс -ѣство (-ѣствие), -иство. Уште од канонските ракописи се гледа синонимна употреба на суфиксите -ѣство и -ѣствие, па така тие форми претставуваат стари дублети (Вечерка, 1984: 210). Покрај вообичаените се среќаваат и следниве именки: блѣдѣство: шблѣѣѣща мое блѣдѣство 70d34; високооѹмѣство: високооѹмѣства бѣжимь 5b21; неѹловѣѹѣствие: избеѣи ... такоѣго неѹловѣѹѣствия 166b14; таинѣство: таинѣство 113a31, дѣѣне сѣботнаѣго ти таинѣства 197c17.

Именки со суфикс -(н/т)иє. Повеќето од овие образувања се одглаголски и се образуваат од -н/-т партиципите (Вечерка, 1984: 207). Според Конески (1965: 180) за изведување на именки што означуваат дејство кај Климент се форсира суфиксот -(н)иє. бесѣдование од канонските е регистрирано само во Супр: многымь бесѣдованиємь 4c17; затворение од канонските ракописи го има во Евх и во Супр: гдє єсть пилатова кѣстѣдня и тврѣдое затворение 216d22; ловление, во Орб има само две потврди: не вѣѣжа лѣстиваѣго ловления 112c16, вон са ... дѣла зла того ловления 117c12; сзгласиє: сзгласиє 212c17, 212c25; сзконѹание: сконѹание 58b33.

Од сложените именки со суфикс -иє (-ниє) како карактеристични за Орб ги izdelуваме бесловесиє: жзѹѹѣское бесловесиє 155c17, благолѣпиє: вѣздрѣжаннє благолѣпнѣ 15d22, крѣвомжѹєниє: крѣвомжѹєниѣ 62c21.

Кај именските зборови присутни се и образувања добиени по пат на префиксација. Како специфична ја изделуваме именката *прѣвзвѣѣстѣница*: *прѣвзвѣѣстѣница* 211b15, образувана со два префикса.

Придавки. По својата продуктивност се изделуваат следниве суфикси:

-енз. Овдека спаѓаат главно одглаголски придавки, а дел од нив се партиципни форми: *непрѣстѣенз*: *горж непрѣстѣенж* 57b15, *оглоушенз*: *волеж шглоушена* 106c37, *окаманьнз*: *быхь шкаманень* 70d28, *повѣшенз*: *на дрѣвѣ повѣшень* 58b27, *прободенз*: *прободень* 58b26, *собельченз*: *порфирож собельчень* 112c8, *свзвкоупленз*: *мкнлкостына свькоупленж* 57d15. Може да се забележи дека во оваа група придавки е присутен голем број подновувања и дека се работи за продуктивен суфикс.

-ьскз (-ьстз). И образувањата со овој суфикс имаат значење на посесивност, а во најголем број се образувани од сопствени именки, етноними и топоними. Засведочени се придавките: *аврамьскз*: *аврамьскыж дѣти* 154c18; *аврамьстз*: *три же ѿроци аврамьсти* 47a32; *адьстз*: *вь глѣбинѣ адыстѣи* 155c26, за коишто не постојат потврди во другите македонски текстови, како ни во канонските.

Префиксирани придавки со суфикс -ьнз: *безмжжьнз*: *мклатѣрь безмжжна* 657c10; *ненѣвѣстьнз*: *ненѣвѣстнж мклатѣрь вожнж* 57c12; *свезначальнз*, од канонските ракописи го има во Евх, тука и *свезлѣтнз* исто така и *свпрѣстольнз* од канонските ракописи го има во Евх: *окѣца свезначальна свѣрна свезлѣтна и доуѣха свпрѣстольна свѣлѣтѣ трѣицѣ вси възвел(ичим)* 97b5.

Анализата на придавките во триодните ракописи покрај следењето на начинот на нивното образување, овозможува и изделување на одделни зборообразувачки форманти, определување на нивната продуктивност и нивната улога на лексички и на стилистички план, а установувањето на паралелните придавски форми во овие текстови несомнено е прилог кон проучувањето на еволуцијата на придавките во жанровски сродните ракописи (Црвенковска, Макаријоска, 2005: 13).

Зборообразување кај глаголите. Префиксацијата е најчестиот начин на образување кај глаголите. Префиксите можат да бидат носители на граматичко значење при што доведуваат до промена на глаголскиот вид, а истовремено се носители и на одредено лексичко значење, па внесуваат одредена лексичка нијанса кај префиксираниот глагол. Префиксацијата кај глаголите е засведочена уште во најстарите ракописи од македонска редакција како што е Добромировото евангелие.

Изделуваме неколку префиксирани глаголски форми коишто не се засведочени во канонските ракописи, ниту во македонските црковнословенски библиски текстови: *вззидѣти*: *вззидѣмь ... на горж елешньскѣ* 160c3; *свзвстати*: *свьбстаж* 210b32; *оукалжти*: *ѿ тебе роса ѡкалж* 126d20; *опоѡсати*: *шпоѡсавше са* 46a34. Ја одбележуваме и паралелната употреба на двете синонимни форми *посрамити* и *постыдѣти*: *беззаконны же юда не въсхотѣ разоумѣти да постыдѣат са и посрамлат са искѣще доушж* 174d25, образувани со префиксот по-

Од глаголските суфикси како особено продуктивен се јавува суфиксот – ова–, со којшто се образуваат несвршени глаголи, чијашто продуктивност е потврдена и во другите црковнословенски ракописи. Регистрирани се некои оригинални образувања со овој суфикс што не се застапени во други текстови: благообразовати: благообразитѣ са 209с32, достоинствовати: достоинствоуѣще 161с7, послѣдствовати: послѣдствоуимъ емъ 156с2, божьствьномъ учению послѣдствоуѣще 46б6, прообразовати: прообразова рождаствѣ твоего 81б11, словесловствовати: словесловствоуѣштѣ 80с20.

При споредбата на материјалот што го дава Орбелскиот триод со канонските, односно со она што го има во црковнословенските текстови од македонска редакција, може да се заклучи дека постојат многу нови образувања со одредени форманти. Тоа секако укажува на продуктивноста на одделни префикси и суфикси. Голем дел од мотивираните зборформи што ги забележавме се среќаваат во Индексот преку примери засведочени во Бон и во Пог. Сличноста на Орб со овие два ракописа може да е резултат на нивниот произлез од иста книжевна школа – Охридската. Во однос на канонските ракописи постојат голем број заеднички форми со Евх коишто ја потврдуваат архаичната предлошка на ракописот.

Синтаксички особености. За синтаксата на триодот карактеристично е повторувањето. Причините за повторувањето можат да бидат од различна природа, како што е задоволување на одредени ритмичко-стилистички модели, што се постигнува со синтаксичкиот паралелизам во чија основа е повторувањето. Причина за редупликацијата може да биде и преминот кон аналитизам кој доаѓа до израз во македонските црковнословенски текстови, при што преку повторувањето на одделни делови на речта може да се постигне поголема изразност на формите. Во врска со повторувањето некои автори сметаат дека тоа е определена балканска карактеристика што му носи експресивност на изразот и затоа им е туѓа на синтаксичките средства карактеристични за неутралниот стил (Асенова, 1989: 221-222). Во рамките на текстот можни се повторувања на различни видови зборови: предлози, заменки, сврзници и сл. Се забележуваат низа примери со повторување на предлозите, од кои најчесто се повторува предлогот *съ*: *съ ѿцемъ* и *съ сыномъ* 218а36, *с нами ученикъ дванадесѣте с мирносицами женами и съ иицифомъ и съ ииѣми ученикы и съ ученицами* 218а13, а поретко се повторуваат и други предлози: *на прѣстолѣ на кѣбѣси на жрѣбати на земли сѣда христѣ божѣ* и *ѿ ангѣлы хвалень и ѿ штрокъ пѣниѣ приемлетъ* 154б34. Повторувањето на предлозите е поврзано со преминот кон аналитизам. Поради преминот кон аналитички начин на изразување на падежните односи, падежните форми почнале да ја губат својата јасност и барале синтаксички средства за појаснување на нивната функција. Ваквата употреба, удвојувањето на предлозите, станала подоцна вообичаена појава во македонскиот јазик. Обично е фразите со повторени предлози меѓусебе да се поврзуваат со сврзникот *и*.

Повторување на заменки. Повторувањето на кратките форми на личните заменки од типот: *моѡлим та ѡко да непрѣстанно та величуемъ*, *та поетъ сльнѣце* и *та славитъ лѡна* 67с33Орб, 87б9 Орб] *тебе поетъ сльнѣце* и *тебе славитъ лѡна* Шаф, *исцѣли ма христѣ да благодарѣ та и прославлѣ та въ вѣкы* 30с10Орб] *да та хвала въз*

вѣкы еса Шаф, кто ти повѣда яко нагъ еси ты 41a11, наидеть на та доуѣхъ свѣаты и сила вышнѣго шѣннѣ та 125a28Орбл наиде на те доуѣхъ свѣаты и сила вышнѣго шѣннѣ та Заг, измоуѣножъ плащаницежъ та христѣ шѣбѣ та 166v21 Заг, спаѣа во еден од стилско-жанровите белези на химнографските текстови во основа на кои лежат ритмичко прозодиски причини. И покрај реткоста на ваквите потврди во ракописите, Вечерка (1989: 74) смета дека тие не се резултат на механичка грешка, туку се специфични нарушувања на литературната норма во коишто е одразено вкрстувањето на двата основни принципа за местоположбата на енклитиките во старословенскиот јазик: од една страна, принципот на контактна постпозиција со глагол којшто не стои во почетна позиција на реченицата, а од друга страна принципот на „ритмичка“ положба на енклитиките зад ортотониот почеток на реченицата, изразен со каков било друг збор освен со глагол, т.е. според законот на Вакернагел.

Појавата на удвоен објект е поврзана со влијанието на балканската јазична средина. Зачетоците на оваа појава се следат од XIII век (Конески, 1965: 99). Удвојувањето на објектот може да се следи во ограничен обем, како скромно навестување, и во триодите: *ѡгородѣце помошнице вѣмъ молашим ти са тебѣ са надѣмъ и тобоа са хвалимъ 53c1, тебѣ вѣхъ творца и ѡгъа вѣстѣмене та рождшиа 183d26, мене каѣцаго са яко блѣднаго сѣрна прими ма г-сподѣи 101d15Орбл мене каѣца са яко блѣднаго сѣрна прими ма г-сподѣи 84r18 Заг.*

Ритмичкиот фактор одиграл улога при поставувањето на неакцентираниите зборови во проклиза или во енклиза. Познато е дека кратките заменски форми во старословенските текстови обично стоеле зад глаголот, т.е. во енклиза. Покрај ваквата употреба во триодите многу често се јавува и изменет ред, т.е. заменските форми се јавуваат како проклитики: *ѡдинъ ѡ басъ ма прѣдасть 174d36, ѡ лѣкавнѣхъ ма дѣль избеаи 163d31, даниль же та видѣ 70c32, тѣмъ ти са мѡла твоимъ крстомъ спаѣси ма 107b9, иногда та разгнѣвивша спаѣсе 24b21, пристаице та спаѣсениу имама ѡгородѣце дѣѣво 10d20.*

Во врска со проклитичката употреба на кратките заменски форми Минчева (1988: 142) забележува дека е карактеристична за триодните текстови, а тоа дава основа да се мисли дека се работи за стилско-жанров белег на определен тип химнографски творби. Како што споменавме, оваа појава може да се поврзе со метричките потреби на овој вид творби. Минчева истакнува дека се работи за стремеж на книжевниците да постигнат максимална адекватност во однос на грчкиот оригинал во ритмосинтаксичката структура.

Црковнословенските македонски текстови покажуваат тенденција за обопштување на една форма од релативната замена во функција на релативниот сврзник, со тоа обопштување заменката ги загубила своите граматички особености и се граматикализирала како сврзувачки збор. Во едни ракописи како Вранешнички апостол (Конески, 1956: 38), Македонско евангелие на поп Јована (Мошин, 1954: 47), се претпочита формата *иже*, а во други во кои спаѓаат Добромировото евангелие, Радомировото евангелие (Угринова-Скаловска, Рибарова, 1988: 56) се претпочита формата *еже* во функција на релативен сврзник. Во Орбелскиот триод многу почесто се користи *иже*: *благословѣенъ г-сподѣъ ѡгъ издранилѣвъ иже дрѣво животворѣци*

крстѣ 87d15Орбѣ еже Заг, иже мене ради шенищавъ 119c30 Орбѣ еже мене дѣли шенищави Заг, иже страсѣтѣ пакы повѣда вѣрно шеще быти 45c16 Орбѣ еже пакы страсѣтиж повелѣ Заг.

Изместувањето на инфинитивот и на супинот со да-конструкцијата се смета за балканизам во синтаксата. Примерите со употреба на да-конструкцијата во црковнословенските текстови од македонска редакција се бројни, а овдека ги регистрираме само разликите во однос на употребата на оваа конструкција во Орб наспрема другите триоди: да вѣшѣ спасениа твоего 106c38 Орбѣ вноушити твоего спасениа Заг, да ищѣлить неджгы 223c13 Орбѣ ищѣлители неджгы Заг, и азъ да приимѣ шставление 119b20Орбѣ и приимѣ шставление Шаф.

Оваа конструкција можела да служи и за искажување на описен императив, што претставува обична состојба и за други македонски црковнословенски ракописи (Угринова-Скаловска, Рибарова, 1988: 62): да възмеш чюдо и покажеш 135c11Орбѣ въземъ чюдо и покажаш Заг, придѣте да поклоним са 82c34Орбѣ придѣте поклоним са Заг, вси възпоемъ тржбаше 53c23Орбѣ вси да възтржвимъ Шаф.

Орбелскиот триод е значаен црковнословенски ракопис од македонска редакција од XIII век. Потекнува од Охридската книжевна школа, а во него се присутни низа подновувања на сите јазични рамништа што го поврзуваат со македонската јазична територија.

ЛИТЕРАТУРА

П. А с е н о в а, *Балканско езикознание, Основни проблеми на балканския езиков сѣюз*, Софија, 1989.

R. V e č e r k a, *Staroslověnština*, Praha, 1984.

V. V i d o e s k i, Appendix 2, "A Survey of the Macedonian Dialects", во: В. К о н е с к и, *A Historical Phonology of the Macedonian Language*, Heidelberg, 1983, 117-134

Е. Э. Г р а н с т р е м, *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*, Ленинград, 1953.

В. Д е с п о д о в а, "Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки", *Македонистика* 3, Скопје, 1983, 5-61

В. Д е с п о д о в а, Л. С л а в е в а, *Македонски средновековни ракописи I*, Прилеп, 1988.

Л. П. Ж у к о в с к а я, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва, 1976.

R. J a k o b s o n, "The Slavonic response to Byzantine poetry", *Actes du XIIIe Congrès international d' études byzantines*, Ochride 10-16 Septembre 1961. Tome I, Beograd 1963, 249-267

И. К а р а б и н о в ъ, *Постная Триодъ*, С.-Петербургъ, 1910.

Б. К о н е с к и, *Вранешички аѣосѣол*, Скопје, 1956.

- Б. К о н е с к и, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1965.
- С. К о ж у х а р о в, "Нотни начертанија в Орбелският триод – среднобългарски книжовен паметник от XIII в.", *Проблеми на старобългарската поезия*, том 1, София, 2004, 329-340
- Н. В. К о с с е к, *Евангелие Кохно, Болгарский памятник XIII в.*, София, 1986.
- С. М. К у л ь б а к и н ъ, *Охридская рукопись апостола*, София, 1907.
- П. А. Л а в р о в ъ, *Палеографическое обозрѣние кирилловского письма, Энциклопедия славянской филологии*, Выпускъ IV/I, Петроград, 1915.
- А. С. Л ь в о в, "К вопросу о моравизмах в языке памятников старославянской письменности", *Slavia*, XXXIV, 2, Praha, , 1959, 263-272
- А. С. Л ь в о в, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва, 1966.
- А. С. Л ь в о в, "Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности", *Славянское языкознание*, VII Международный съезд славистов, Москва, 1973, 211-229
- Л. М а к а р и ј о с к а, *Радомиров ѿсалиишр*, Скопје, 1997.
- Л. М а к а р и ј о с к а, *Девербайивниите именки во македонскиите црковнословенски ракописи*, Скопје, 2002.
- А. М и н ч е в а, "Архаизми и нови черти в езика на преславската книжнина, *Славянска филология*, Том 19, София, 1988.
- М. А. М о м и н а, "Постная и Цветная триоди", *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*, Выпускъ 2, Часть II, Москва, 1978, 389-420
- М. А. М о м и н а, "Типы славянской триоди", *Язык и письменность среднеболгарского периода*, Москва, 1982, 102-122
- В. М о ш и н, *Македонско евангелие на ѿой Јована*, Скопје, 1954.
- В. М о ш и н, *Палеографски албум на јужнословенскиот кирилско ѿисмо*, Скопје, 1966.
- В. М о ш и н, "Надредни знаци на јужнословенските ракописи од архаичниот период", *Македонска музика*, 6, Скопје, 1986, 5-12
- В. М о ш и н, "Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке", *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) ѿериод и Кирило-методиевскиот ѿрадиција во Македонија*, Скопје, 1988, 85-97
- Т. П е н т к о в с к а я, "Переводы византийско-славянской контактной зоны XIII-XIV в. в.: литургическая терминология", *Преводите през XIV век на Балканите*, 2004, 235-248
- Ѓ. П о п - А т а н а с о в, *Кичевски окѿоих*, Скопје, 1978.

Ѓ. П о п - А т а н а с о в, *Окѡихоѡѡ во македонската книжевна традиција*, Скопје, 2000.

Г. П о п о в, "О наличии древнеболгарской гимнографической части в триоди", *Язык и письменность среднеболгарского периода*, Москва, 1982, 122-131.

Г. П о п о в, "Триодни произведения на Константин Преславски", *Кирило-Методиевски студии*, книга 2, София, 1985.

З. Р и б а р о в а, "Кирилometодиевската традиција во паримејниот текст на триодите Орбелски и Хлудов", *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Браќислава*, МАНУ, Скопје, 1993, 91-99

З. Р и б а р о в а, "Několik západoslovenismů v makedonských církevněslovanských ramátkách", *Les Études Balkaniques Tchèques*, X, Univerzita Karlova, Prague, 1999, 9-12.

З. Р и б а р о в а, "Белешки за лексиката на паримејниот текст во Орбелскиот триод", *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје, 2005, 183-190

Ј. Р у с е к, "Из лексиката на среднобългарските триоди", *Известия на Института за Български език*, кн. XVII, София, 1969, 149-180

Ј. Р у с е к, "Старозаветните части в триода и значението им за реконструкцијата на првоначалниот превод на паримејника", *Годишник на Софийскиот универзитет "Климент Охридски"*, Факултет по славянски филологии, Т. 74, 3, София, 1980, 37-41

Ј. Р у с е к, "Jucho slanitkovo w Orbelskim Triodze", *Македонски јазик*, XXXIV. Скопје, 1983, 149-151

Ј. Р у с е к, "Евангелските части в триодите и нај-ранните преводи на евангелието", *Paleobulgarica/Старобългаристика*, XV, 1, София, 1991.

Л. С л а в е в а, "За старословенскиот триод", *Slovo*, 22, Zagreb, 1972, 93-116

А. М. Т о т о м а н о в а, "Правописните особености на Орбелскиот триод и фонетичната система на говора, отразен в него", *Кирило-Методиевски студии*, кн. 8, София, 1991.

У г р и н о в а - С к а л о в с к а, *Старословенски јазик*, Скопје, 1987.

У г р и н о в а - С к а л о в с к а, Р и б а р о в а, *Радомирово евангелие*, Скопје, 1988.

Г. А. Х а б у р г а е в, *Старославянскиот јазик*, Москва, 1986.

Р. М. Ц е й т л и н, *Лексика старославянскогo јазика*, Москва, 1977.

Е. Ц р в е н к о в с к а, *Загрејскиот триод*, Скопје, 1999.

Е. Ц р в е н к о в с к а, "Вокалниот систем на Орбелскиот триод", *Литературен збор* 1-2, Скопје, 2002, 21-28

Е. Ц р в е н к о в с к а, Л. М а к а р и ј о в с к а, "Деривацијата на придавките во

Орбелскиот триод", *Литературен збор*, 1-3, Скопје, 2005, 3-14

В. Н. Шенкин, *Болонская псалтырь*, Санктпетербургъ, 1906.

КРАТЕНКИ

Индекс, Индекс кон речникот на македонските библиски ракописи, Македонистика 4, Скопје 1985

Речник, Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, т. I, Скопје 2006

КРАТЕНКИ НА ИЗВОРИТЕ

Бон – Болоњски псалтир, 1230-1241 год.

Евх – Синајски еухологиум, XI век

Заг – Загрепски триод, XIII век

Мкд – Македонско четвороевангелие, XIV век

Орб – Орбелски триод, XIII век

Пог – Погодинов псалтир, XII век

Супр – Супрасалски зборник, XI век

Хлуд – Хлудов триод, XIII век

Шаф – Шафариков триод, XII-XIII век

BASIC CHARACTERISTICS OF ORBELSKI TRIODION

SUMMARY

The article gives a full-range description of the manuscript and its main characteristics. The fore-mentioned manuscript is an Old Church Slavonic manuscript of Macedonian edition, dating back to the second part of the 13th century. The manuscript comprises of 241 folios. While the main part of its contents - the part of Triodion - is hymnographic, the rest of it is paroimias, the gospel part and the parts of Tipikon, as well as apocrypha Acta Pilati. The structure of the text reveals that this document is the entire Triodion, and not a division into Triodion and Pentecostarion.

The main features of the manuscript, exhibited on all linguistic levels, reveal that *Orbelski Triodion* in this Macedonian edition of Old Church Slavonic are as follows: only ѡ, vocalization з > о, ѡ > е аре үсеа- two nasal signs are used, ж and ѡж also appears; examples of denasalization are rare; the mixing of nasal vowels is present; palatal consonants р, л and ч are preserved and the assimilation of voiceless consonants after the disappearance of weak jers is obvious.

On the morphological level, some unproductive declensional types disappear, whereas others expand. Concerning the declension system, one notes an important shift from the synthetic case relationship to the analytic one. Notable is also the similarity of some characteristic forms with those of the vernacular, e.g. тои 3 sg. personal pronoun, the use of forms он -мь, but also -мє 1 pl. praes., and also some forms of the verb вѣстити (си, є). Dual is preserved in rare cases. There is a tendency for participles to be used as finite verbal forms.

Orbelski triodion exhibits a variety of lexical forms, many loan words, as well as synonyms of Slavic origin. There are plenty original choices in the word-formation process, in particular with regard to the richness of prefixed verbs.

On the syntactic level it is worth mentioning that there is a reduplication of prepositions, pronouns, double object constructions – a specific feature of the Balkan languages - at the end of the sentence. Typical of hymnography, the rhythmic factor may at times be considered the cause for reduplicating.

KEY WORDS: *Orbelski Triodion, Old Church Slavonic, Macedonian edition*

